

Akdeniz Ticareti ve İslâm Dünyasına Etkileri (H.III-IV./M.IX-X. Yüzyıllar)¹

The Impact of Mediterranean Trade And The Muslim World (III-IV/IX-X. century)

Mehmet Nadir Özdemir²

Öz

Çalışmada H.III./M.IX. ve H.IV./M.X. yüzyıllarda Akdeniz odaklı ticari faaliyetlerin İslâm dünyasına etkileri ve Abbasi devletinin batı dünyası ile ticari bağlantıları da konu edilmektedir. Çalışmada İslâm coğrafyası ve tarihi ile ilgili kaynak ve araştırmalardan yararlanıldı.

Müslümanlar söz konusu yüzyıllarda Akdeniz'de kayda değer bir üstünlük sağlamışlardı. İslâm dünyasının bu yüzyıllarda müreffeh bir durumda olması, eğlence hayatının gelişmesine de yol açmıştır. Özellikle batı ve doğu Avrupa ülkelerinden olmak üzere dünyanın farklı yerlerinden köleler alınmıştır. Ticareti yapılan köleler bilhassa Bağdat'ta varlıklarından söz ettirecek bir konuma gelmişlerdir.

Çalışmada, Akdeniz Coğrafyasına Genel Bir Bakış başlığı altında Akdeniz'in tarihteki öneminden; Müslümanların Denizciliği ve Akdeniz başlığında Müslümanların ilk deniz seferlerinden ve Akdeniz'e olan ilgilerinden, İslâm dünyasında denizcilikteki zayıflama döneminden; Abbasiler ve Akdeniz Köle Ticareti başlığında Abbasilerin Akdeniz'deki faaliyetlerinden; Köle Ticaret Yolları alt

¹ Metin içinde hicri ve miladi tarihler H. ve M. şeklinde verilmiştir. Yüzyıllar ifade edilirken ise H. ve M. kısaltmaları kullanılmadan birlikte / işareti ile verilmiştir. (Yazar)

² Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı, mehmetnadir72@gmail.com

başlığında ise köle ticaretinin Akdeniz'deki rotalarından, İslâm dünyasına getirilen kölelerin hangi alanlarda çalıştırıldıklarından ve doğu Avrupa kökenli köleler olarak bilinen Sakâlîbe'den söz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Akdeniz, ticaret, köle, Sakâlîbe, Ortaçağ, hadım, İslâm dünyası

Abstract

This study explores the activities of Muslims in the Mediterranean and the position of the Mediterranean for the slave trade in the IX-X. century. The study examines the impact of Mediterranean oriented trade activities on the Muslim world and the commercial ties between Abbasids and western world in the middle ages, too. The sources and researches related to Islamic geography and history have been used in the study. The explanatory narration have been preferred through the text.

Muslims established very significant superiority in the Mediterranean during the IX-X. century. Muslim world was largely under the rule of Bagdad-centric Abbasids during that centuries. For the reason that Muslim world was a prosperous country during that centuries, entertainment sector also improved. Slaves from different regions of the world were bought, especially from the western and eastern Europe countries. Tradable slaves reached considerable amount in the Muslim world, especially in Bagdad.

The study examines the importance of Mediterranean in the history under the chapter of General View to the Mediterranean Geography. The summary about early sea expeditions of Muslims, the interest of Muslims to the Mediterranean and the period of weakening of marine in the Muslim World is studied in the chapter called The Marine of Muslims and Mediterranean Sea. The activities of Muslims during that centuries is researched in the chapter called Abbasids and Mediterranean Slave Trade. The last chapter which called Slave Trade Routes, examines the route of slave trade in the Mediterranean sea, the employing fields of that slaves in the Muslim world, and the characteristics of Sakaliba slaves which were consists of from Slavic, and western and eastern Europe people.

Keywords: Mediterranean, mercantilization, Slave, Sakaliba, Eunuch, Middle Ages, Muslim World.

Giriş

Müslümanların Akdeniz'e ilgileri İslâm tarihinin ilk dönemlerine dayanır. Hz. Osman döneminde Müslümanlar ilk defa Akdeniz'e sefer düzenlemişlerdir. F. Braudel'e göre, İslâmiyet'in dünya ölçeğindeki kadere Akdeniz'de şekillenmiş ve İslâmiyet'in büyük fetihlerinin içinde, Suriye, Mısır, İran, Kuzey Afrika ve İspanya'nın yanı sıra, Akdeniz'in hemen hemen tamamı da yer almıştır.³

Müslümanların dünyayı tanıdıkları ve yayılmaya başladıkları Ortaçağ'da Akdeniz yeni arayışların uğrak yeri olmuştur. Burası yeni dünyaya ulaşma yolu ve ticarî geçiş noktasıdır. Bu ticarî geçişte yaşanan en önemli gelişme insan hareketliliğidir. Bu hareketlilik ekseninde en dikkat çekici olanı köle ticaretidir.

Hiçbir dönemde önemini yitirmeyen Akdeniz, bugün de önemini korumaktadır. Ortaçağ'da ticaret yollarının kesiştiği ve Haçlı seferlerinin yapıldığı hedef bir coğrafya iken bugün büyük enerji kaynaklarıyla anılan bir coğrafyadır. Bu nedenle çalışmamız önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Zira Akdeniz tarih boyunca pek çok uygarlığın kurulduğu bir bölgedir.

Dünyanın en büyük iç denizi Akdeniz'dir. Yeryüzünde karalar arasına bu kadar fazla sokulan başka bir deniz yoktur ve bu özelliğinden dolayı batı dillerinde karalar arasındaki deniz (Mediterranean) anlamını taşıyan isimle anılmaktadır.⁴

Bu çalışmada Akdeniz odaklı ticarî faaliyetlerin Ortaçağ İslâm dünyasına (IX. ve X. yüzyıllarında) etkileri, yansımaları ve İslâm dünyasının Avrupa ile ticarî bağlantıları araştırıldı. Çalışmaya konu edilen yüzyıllarda Abbasilerin merkezi Bağdat'ın dünyanın hemen her tarafıyla ticarî ilişkiler içinde olduğu bir gerçektir. Bu noktadan hareketle Akdeniz köle ticaretinin Bağdat'a etkilerinden temas edildi. Çalışmada kaynaklar incelenerek bölgede ve Müslümanların etkin oldukları bölgelerdeki insanlara Akdeniz ticaretinin muhtemel yansımalarının tespiti yoluna gidilmiştir.

³ Fernand Braudel, *Uygarlıkların Grameri*, çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara, 2014, s. 90.

⁴ Metin Tuncel, "Akdeniz", *DİA*, C.II, İstanbul, 1989, s. 229.

1. AKDENİZ COĞRAFYASINA GENEL BİR BAKIŞ

Dünya tarihi boyunca yeryüzünün en hareketli bölgelerinin başında Akdeniz'in geldiği söylenebilir. Bu bölge dinî açıdan düşünüldüğünde çok sayıda peygamberin gönderildiği bir bölgedir. İktisadî açıdan düşünüldüğünde ise deniz ve kara ticaret yollarının geçtiği bir bölgedir. Askerî açıdan ele alındığında da çok sayıda savaşın gerçekleştiği bir coğrafyadır. Siyasî açıdan da durum farklı değildir. Devletlerin kurulduğu, yıkıldığı ve bölgesel hanedanlıkların yönetime geldiği bir yerleşim yeri olmuştur. Kadim medeniyetler Akdeniz ve çevresinde kurulmuştur.

İşte yukarıda belirtilen genel çerçeveden bakıldığında yerleşim bakımından dünyanın en hareketli ve en fazla devletin kurulduğu bölgenin Akdeniz⁵ olması, Akdeniz dünyasını bu coğrafyadan kaynaklanan bir iktisadî iş bölümüne, onun dayattığı en geniş anlamda bir alışverişin sınırlarına göre tanımlamayı zorunlu kılmıştır. Akdeniz dünyasının dünyaya armağan ettiği, Avrupalıların da çok benimseyip başka kıtalara taşıdığı kölelik⁶ böyle bir ortak özelliktir. İktisadî bir iş bölümüyle belirlenen sınırlar savının mantıksal sonucu Akdeniz dünyasının, bu bağlamda belirginleşen gündelik yaşama damgasını vurmuş bir maddî kültür ve uygarlığın etkisini gösterdiği bölge olmasıdır.⁷

Akdeniz, bir denizler bütünüdür. Aynı zamanda farklı politik, kültürel ve dinî inançlarına rağmen Akdeniz dünyasının ruhundan ilham alarak bir arada yaşayan topluluklar da Akdeniz'in özelliklerindedir.⁸ F. Braudel, Akdeniz dünyasının üç uygarlığı üzerinde durdu: Yunan-Bizans, Roma-Latin ve Müslüman.⁹ Akdeniz dünyasının orijinalliği, çoğunlukla ulaşımı güçleştiren, küçük coğrafi ve tarihî birlikler tesisine hizmet eden kara arazisinin dağlık ve parçalı tabiatı ile eskiden beri medeniyetin yolu olmuş olan denizin yekpare ve birleştirici tabiatı ara-

⁵ İdris Bostan, "Akdeniz", *DİA*, C.II, İstanbul, 1986, s. 232

⁶ Braudel, Akdeniz toplumlarının doğuda olduğu kadar batıda da köleci olarak bilinmeye devam edeceğini savunmaktadır. (Fernand Braudel, *a.g.e.*, C .II, s. 121.)

⁷ Eyüp Özveren, "Giriş: Zaman İçinde Avrupa, Akdeniz Dünyası ve Antakya Üzerine Düşünceler", Eds. Kudret Emiroğlu, Oktay Özel, Eyüp Özveren, Süha Ünsal, *Akdeniz Dünyası Düşünce, Tarih, Görünüm*, İstanbul, 2006, s. 16, 17.

⁸ Alisa Ginio, "Akdeniz Düşüncesi: Henri Pirenne, Shlomo Dov Goitein ve Fernand Braudel", *Akdeniz Dünyası Düşünce, Tarih, Görünüm*, Eds. Kudret Emiroğlu, Oktay Özel, Eyüp Özveren, Süha Ünsal, İstanbul, 2006, s. 40.

⁹ Alisa Ginio, *a.g.m.*, *Akdeniz Dünyası Düşünce, Tarih, Görünüm*, s. 41, 42.

sındaki münasebetten ortaya çıkmıştır. Medeniyetin esas unsurları Akdeniz'e ya doğudan yahut kuzey yolunu takip ederek gelmiş olsun, burada belki Afrikalı unsurlara karışmış yahut bunların yerine kaim olmuş bulunsun ve menşei daha kadim hangi medeniyetlere bağlanırsa bağlansın, şüphesiz ki bu medeniyetin doğal çerçeve içinde, erken dönemden itibaren kendine has karakter kazanmış olduğudur.¹⁰

Goitein Akdeniz'i üçe ayırır: Levant (Mısır ve Güneybatı Asya'nın toprakları) Mağrib ve Rum. Goitein zaman zaman Mezopotamya'nın iç bölgelerini ve İran'ı da kendi Akdeniz dünyası kavramına eklemiştir. Bu, büyük oranda bir Müslüman deniziydi.¹¹

2. MÜSLÜMANLARIN DENİZCİLİĞİ VE AKDENİZ

Müslümanların Akdeniz'deki varlığından söz ederken ticaret yollarından da söz etmek gerekir. Akdeniz'de "Müslüman hâkimiyeti" olarak nitelendirilebilecek bir dönem esasen Akdeniz birliğinin son bulmasıyla başlar. Akdeniz, Roma imparatorluğunun hâkimiyeti sırasındaki birleşik yaşam süren kültürel, politik ve ekonomik varlık olmayı bırakmış ve ikiye bölünmüştü: Kıyıların çoğu Müslüman hâkimiyeti ve pek azı ise Hıristiyan yönetimi altındaydı. Akdeniz birliği parçalanmıştı: Akdeniz artık bir Roma ya da Hıristiyan iç denizi değil, aksine birbirine rakip haçın ve hilalin dünyalarının bulunduğu ortak bir dünya deniziydi. Akdeniz'in ekonomik dengesi galip Müslüman fatihlerinin baskısı altında çökmekteydi.¹²

Müslümanların denizciliği birbirinden tamamen ayrı iki sahada yapılıyordu: Akdeniz ve Hind okyanusu. Süveyş kanalı irtibata engel oluyordu. Akdeniz'den Hindistan ve doğu Asya'ya gitmek isteyenler Faramâ'da mallarını develere yüklemek ve yedi konak uzaklığında bulunan Kulzûm'a kadar yürümek mecburiyetindeydiler. Burada tekrar gemiye binerlerdi. Gemiler Akdeniz'de tahtaları birbirine mıhlamış, Kızıldeniz ve Hind okyanusunda ise dikilmişti-yani bir zamanlar gemi inşaatında her yerde görülen eski usulde yapılmıştı. Akdeniz gemileri okyanusta seyahat edenlerden daha büyüktü. Çin gümrük müfettişi

¹⁰ Besim Darkot, "Akdeniz", *İA*, C.I, İstanbul, 1978, s. 233-237

¹¹ Alisa Ginio, a.g.m., *Akdeniz Dünyası Düşünce, Tarih, Görünüm*, s. 36,37.

¹² Alisa Ginio, a.g.m., *Akdeniz Dünyası Düşünce, Tarih, Görünüm*, 35.

Chan-Yu-Kua M. S. XIII. yüzyılın başında gemilerden sitayişle bahsediyor: “Bir tek gemi birkaç bin kişi taşıyor. İçinde şarap ve gıda maddeleri dükkânları ve dokuma tezgâhları da vardır. İki dümenli gemiler ancak Akdeniz’de vardı. Okyanus’ta seyahat edenler ise umumiyetle bir güvertesi ve bir tek direği bulunuyordu.” IV./X. yüzyılda Venedik’te Araplara gemi inşaatında kullanılan kereste tedarik ediyordu; öyle ki Bizans imparatoru Venedik düşesine şikâyette bulunmuştu; o da bunu yasak ederek sadece alelâde kereste, yani dişbudak ve kavak kerestesi ticaretine müsaade etmişti.¹³

İslâm fetihlerinin en dikkate değer özelliklerinden biri, fatihlerin denizcilik faaliyetine süratle alışmış olmalarıdır. Suriye ve Mısır sahillerinin fethini takip eden bir kaç yıl Arap çöllerinin sakinlerine büyük harp filolarıyla karşı karşıya gelmek ve onları yenmek, halifeliğin yayılma ve emniyeti bakımından şart olan Akdeniz’de üstünlüğü elde etmek için yeterliydi. Suriye ve Mısır’ın fethi ile Akdeniz’in uzun bir sahil şeridi, bir çok liman ve denizci halkıyla Arapların hâkimiyeti altına girmiştir. Yeni kurulan harp filolarının ilk faaliyetleri, doğu Akdeniz’de Bizans donanmasının başlıca üsleri arasında yer alan Kıbrıs, Rodos ve Girit adalarına karşı oldu. Arap tarihçilerinin verdikleri haberlere göre ilk halifeler deniz yoluyla yapılacak akınlar hakkında tereddüt ediyorlardı. Halife Hz. Ömer, kumandanlarına deve ile varamayacakları yerlere gitmelerini yasaklamıştı. Halife Hz. Osman, M. 649 yılında Muaviye’nin Kıbrıs’a karşı sefer yapmasına ¹⁴ istekli olmasa da izin vermiştir. Bunu Rodos ve Girit’in kısa süreli ele geçirilmeleri takip etti.¹⁵

Bu deniz Suriye-Filistin(Şam) veya Suriye ya da Batı, Mısır ve Rum (Bizans İmparatorluğu) denizi olarak çoğunlukla da bu son ad kullanılır. Bu adlandırma onun ötekilere ait olduğunu, en azından sadece İslâm’a ait olmadığını gösterir. Bu bağlamda “*Putlar denizi*” adı verilen okyanustan gelir; Okyanus’un yeri kimi zaman İspanyol ve Fas kıyılarının da ötesine atılır, çünkü İspanya ve Fas kıyılarının önündeki deniz Akde-

¹³ Adam Mez,*Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, Çev.Salih Şaban, İstanbul, 2000, s.571-573.

¹⁴ el-Belâzurî,Ahmed b. Yahya b.Cabir b. Davud, *Fütuhu’l Buldân*,çev. Mustafa Fayda, Ankara, 1987, s.218.

¹⁵ Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, Çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1979, s. 139-141.

niz'in bir kolu olarak görülür. A. Miquel, Akdeniz'in gerek Arap coğrafyacıları gerekse batılılar tarafından genellikle Cebelitarık boğazında başladığının kabul edildiğini söyler.¹⁶ Müslüman Araplar ise Akdeniz'e Rum denizi (بحر الروم) adını vermişlerdi.¹⁷ İlave olarak İslâmî kaynaklar Akdeniz'e Şam denizi ya da *Bahru's Şâmî* (Suriye denizi) ve *Mağrib denizi* (Batı denizi) adını vermişlerdir.¹⁸ Müslümanların tartışmasız birinci denizi, Hint okyanusunun kendisine verilen çeşitli isimlerle ifade edilen batı bölümüdür. Bugünkü Pakistan yakınlarından doğu Afrika'ya kadar uzanırken, Kızıldeniz ve Basra körfezi de onun iki ayrı uzantısını oluşturur.

Akdeniz (بحر سفید) denilince önce dar bir tanımla, İslâm denetiminde olmayan Ege, Boğazlar, Karadeniz ve Azak denizi dışında kalan kısım ifade edilir; ama bu geri kalan havza bile doğudan batıya doğru çekilen bir çizgiyle kabaca ortasından ikiye bölünür; İslâm denizi güney Akdeniz'dir; kuzeyi dışarıda, esas olarak Müslümanların etki alanının ve bilgisinin dışında kalır.¹⁹ Okyanuslara gelince, okyanuslar, batıda Atlas okyanusunun, coğrafyacıların doğu denizleri adını verdiği tarafta ise Hint okyanusunun çizdiği kozmik bir sınır söz konusudur. Her iki tarafta da söz konusu okyanusa, Eski Yunan haritacılığında devralınmış bir terimle "çevreleyen deniz", "*Bahr-i muhit*" denir. Demek ki İslâm'ın sınırı, burada meskun toprağın sınırı olmaktadır.²⁰

Ünlü İslâm tarihçisi Mes'udî eserinde Akdeniz ve coğrafi konumunu şöyle açıklamaktadır: *Bahr-ı Rum* (el-Bahru'l Mutevassıt) ve Tarsus, Ezine, Masîsa, Antakya, Lazkiye, Trablus, Sayda, bunun dışındaki Şam sahilleri, Mısır, İskenderiyye, Mağrib sahiliyle sınırlıdır. Muhammed b. Cabir en-Nesâî (el-Benânî) ve diğerlerine göre uzunluğu-Akdeniz'in-5000 mildi. Genişliği ihtilaflıdır. 800 mil, 700 mil veya 600 mil olabilir.

¹⁶ Andre Miquel, *Arap Coğrafyacılarının Gözünden Bin Yılında İslâm Dünyası ve Yabancı Diyarlar*, Çev. Ali Berktaş, İstanbul, 2003, s. 28

¹⁷ Andre Miquel, *a.g.e.*, s. 26

¹⁸ Hasan Halile, "Mediterranean Sea", *Medieval Islamic Civilization*, C.I, London, 2006, s. 494; Andre Miquel, Kur'an ayetlerine işaret ederek şöyle demektedir: "Allah, Araplara kendi dillerinde ve bildikleri bir dünyayı referans göstererek seslendiği için, tekil olarak zikredilen deniz, onların denizi, yarımadalarını çevreleyen denizdir; iki deniz, ise hemen hemen Süveyş kanalı hizasında buluşan Akdeniz ile Doğu denizidir. (Miquel, 2003, 26.)

¹⁹ Miquel, *a.g.e.*, s. 28

²⁰ Miquel, *a.g.e.*, s. 17

Karanın darlığına göre deniz, denizin darlığına göre kara bundan da az olabilir. Bu denizin başlangıcı haliçten çıkar. “Okyanus denizi”ne akar. Bu halicin yeri Mağrib ülkelerinden Tanca ve Septe sahilleri arasında ve Endülüs arasında daralır. Burası *Besita'* olarak bilinir. Genişliği ise iki sahil arası yaklaşık 10 mildir. Burası batıdan Endülüs'e geçmek isteyenler ve Endülüs'ten batıya geçmek isteyenler için geçiş yeridir. “Zükak” ya da “*Zükak denizi*” olarak da isimlendirilir.²¹ İbn Haldun ise Akdeniz'i şöyle tarif etmektedir: Bahr-ı muhit'ten (Atlantik) dördüncü iklimde batı cihetinden, Rum denizi (Akdeniz) ayrılır. Bu denizin baş tarafı 12 mil enindeki dar bir haliçte (Septe boğazı) başlar. Bu halicin Afrika tarafında Tanca ve İspanya tarafında Tarif bulunmaktadır. Bu iki arada bulunan halicin eni 12 mildir. Bu haliç Zükak (Sokak) adını taşır. Bu deniz doğuya doğru uzanır ve gittikçe eni genişleyerek 600 mili bulur. Akdeniz'in kuzey tarafında halicin yanında *Konstantiniye* sahilleri, bundan sonra sırasıyla Venedik bölgesi, Roma, Franklar Ülkesi ve haliçteki Tarife kadar İspanya ülkesi uzanır. Coğrafya bilginleri Akdeniz'den, kuzey tarafında iki haliç vasıtasıyla, iki deniz ayrılmış olduğunu söylerler. Bu denizlerden biri *Konstantiniye* semtine doğru, enine bir ok atımı darlığında, Akdeniz'den ayrılır.²²

Akdeniz ve Hint okyanusu gemiciliği arasındaki temel fark, öncelikle bu iki bölgenin siyasî istikrarı ile yakından ilişkilidir. Hem Müslümanların hem de Avrupalı Hıristiyan kuvvetlerinin çatışma sahası olan Akdeniz'deki denizciliğin, Basra körfezi ve Kızıldeniz kollarıyla Hint okyanusu denizciliğinden önemli ölçüde farklılıklar gösteriyor olması doğaldır. Zira, Kızıldeniz ve Basra körfezi kolları da dahil olmak üzere Hint okyanusu Akdeniz ile karşılaştırıldığında nispeten barış içinde bölgelerdir. Ayrıca Hint okyanusuna özellikle de Kızıldeniz'e nispetle seyir ve seferin daha kolay olduğu Akdeniz, denizlere açılmaktan çekinenler için bile göze alınabilecek bir seyahat imkânı sunmaktaydı. Bu denizde sonraları daha gelişmiş Avrupa sahilleri ve özellikle Akdeniz'in

²¹ el-Mes'udî, Ebu Hasen Ali b. Hüseyin, *Murucu'z Zeheb*, thk. Said Muhammed el-Lehhâm, C.I, Beyrut, 1417/1997, s. 128, 129

²² İbn Haldun, Ebu Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed el-Hadramî, *Mukaddime*, Çev. Zâkir Kadiri Ugan, C.I, İstanbul, 1990, s. 110, 111.

orta kısımlarına serpilmiş bulunan adalar, emniyetli limanlar ve mal mübadele imkânları mevcuttu.²³

III./IX. ve IV./X. yüzyıllarda İslâm toprakları berzahlar, kavşaklar bölgesi olarak tarif ediliyordu. Atlantik ve Akdeniz, Akdeniz ve Kızıldeniz, Akdeniz ve İran körfezi, Karadeniz ve Hazar denizi transit geçişin en işlek ve gelecek vadeden bölgeleridir. Adalar, kıyı şehirleri, kavşaklar hep birbirine eski yollarla, güzergâhlarla bağlıydı. Müslüman dünyası elinde tuttuğu veya kontrol ettiği bu berzahlarla klasik antik haleflerinden daha ilerilere, Sahra ve Sudan yollarına, Rus ırmaklarının aşağı vadilerine, Stepler Asya'sına doğru ilerliyor ve yine bu dünya Uzakdoğu ve Akdeniz gibi iki büyük ekonomik gücü birbirine bağlıyordu. Bu hayatî geçişler bölgesinde İslâm dünyası bir memleketi elde edemiyorsa aynı zamanda o bölgeye de hükmedemiyordu. O devirde hâlâ büyük bir güç olan Bizans, İslâm dünyasıyla özellikle doğu Akdeniz, büyük ovalar ve ormanlar Avrupa'sının doğrudan kilit noktalarının kavgasını veriyor ve en azından o dönem için bu merkezleri kaptırmaya hiç niyetli görünmüyordu. Fakat Bizans'ta İslâm dünyası gibi aynı talihsizliği, iç savaş, ticaret, dinî ihtilaf ve entrikalar dönemini yaşamaya başlamıştı.²⁴

Çin-Akdeniz arasındaki ticaretten önemli bir pay alan Güney Arabistan'da Aden'in yanı sıra San'a ve Ma'rib gibi şehirlerin de geliştiği, bölgede kurulan Debâ, Mehre, Aden ve Râhiye gibi panayırların Arabistan, Akdeniz, Çin ve Hint bölgesinden gelen tüccarın uğrak noktaları olduğu anlaşılmaktadır.²⁵ Akdeniz'i doğuya bağlaması bakımından Hint okyanusu –Kızıldeniz –Mısır –Akdeniz transit yolu çok önemliydi. “*Baharat yolu*” da denen bu güzergâh üzerinden; güneydoğu Asya, Hindistan ve doğu Afrika'dan gelen mallar Aden'de toplanıyor; buradan da Ayzab'a ve Kızıldeniz'in diğer limanlarına taşınıyorlardı. Mısır'ın limanlarına indirilen mallar da, Kızıldeniz-Nil hatları boyunca Mısır'ın Akdeniz sahiline ulaştırılıyor; buradan da deniz yoluyla çeşitli Avrupa ülkelerine sevk ediliyordu. Akdeniz üzerinden Bizans (İstanbul-Antakya)-Suriye-İrak istikametinde karayoluyla Çin'e kadar ya da Basra körfezi

²³ Nihal Şahin Utku, *Çöl, Gemi ve Tacir Kızıldeniz*, İstanbul, 2012, s. 181, 182.

²⁴ Andre Miquel, *İslâm ve Medeniyeti Doğuştan Günümüze*, Çev. Ahmet Fidan, Hasan Mentesh, C.I, Ankara, 1991, s. 174, 175.

²⁵ Nihal Şahin Utku, *a.g.e.*, s. 238.

veya Kızıldeniz'i kullanarak deniz yoluyla Hindistan'a kadar uzanan Razaniyye taciri, özellikle Mısır'ın Fermâ ve Kulzüm şehirleri ile Aden'i merkez edinerek İslâm coğrafyasının bir çok köşesine ulaşmıştır. Akdeniz üzerinden Mezopotamya, Anadolu ve Avrupa'ya ulaşan Mısır, ilk dönemlerden itibaren öncelikle Nil ve Kızıldeniz üzerinden Afrika ile ardından da Güney Arabistanlı tacir ve denizciler aracılığıyla Hindistan ve Sina ile ticarî ilişkiler kurmuştur.²⁶

Batı ile doğu arasındaki haberleşme yolu olan Akdeniz, Müslümanların tekelindeydi. Uzun süre Batı'da tartışılan bu tezin bugün tutarlılığı kalmamıştır. "*Mare nostrum*" denilen Akdeniz Roma imparatorluğunun egemenliği altında iken Araplar burada bir unsur olarak vardı. Daha sonra Arapların Bizans deniz hâkimiyetine son vermelerinden sonra bütün Ortaçağ boyunca bu denizde serbestçe dolaşıldı. Pirenne'in iddia ettiği gibi hiçbir zaman Akdeniz'de ticaret trafiğinin aksadığına delil getirilemez. İslâm dünyası ile Hıristiyan Avrupa dünyası arasında Akdeniz bir barış denizi idi.²⁷

Müslümanların denizciliği birbirinden tamamen ayrı iki sahada yapılıyordu: Akdeniz ve Hint okyanusu. Süveyş kanalı irtibata engel oluyordu. Akdeniz'den Hindistan ve doğu Asya'ya gitmek isteyenler Faramâ'da mallarını develere yüklemek ve yedi konak uzaklığında bulunan Kulzum'a kadar yürümek mecburiyetindeydiler. Burada tekrar gemiye binerlerdi. Gemiler de başka türlü idi. Akdeniz'de tahtaları birbirine mıhlamış, Kızıldeniz ve Hint okyanusunda ise dikilmişti.²⁸

IV./ X. yüzyılda Akdeniz'de Avrupa'nın sözü geçmiyordu, o bir Arap gölü mahiyetindeydi. Kim bir şey elde etmek isterse Araplarla ittifak akdetmesi lazımdı; *Napoli*²⁹, *Gaeto* ve *Amalfi* gibi. Avrupa'nın gemi-

²⁶ Nihal Şahin Utku, *a.g.e.*, s. 230, 283, 301.

²⁷ İsmet Kayaoğlu, *İslâm Kurumları Tarihi*, C.I, Ankara, 1980, s. 11.

²⁸ Adam Mez, *a.g.e.*, s. 571.

²⁹ *Napoli*: İtalya'nın Tiren denizi sahilinde aynı adı taşıyan körfezin kuzey kıyısında kurulmuş tarihî bir şehir ve Campania bölgesindeki idarî birimin merkezidir. Şehir, Vezüv yanardağı ile Campi Flegrei arasındaki tepeler üzerine ve bu tepelerle sahil arasındaki düzlükte yayılmıştır. Günümüzde tarihi ve kültürel zenginlikleriyle güzel sanatlar ve özellikle turizm alanında ülkenin önde gelen şehirleri arasında yer alır. Antik kaynaklar Napoli'nin bir Yunan kolonisi olarak ortaya çıktığı üzerinde durur. Atina'dan gelenlerce yoğun biçimde iskân edilen bu koloni (Parthenope / Palaepolis) daha sonra Neapolis (yeni şehir) adıyla anılır. Milâttan önce IV. yüzyılda Romalıların eline geçince yazlık yerleşme yeri haline geldi, birçok Roma imparatoru burada oturdu. VI. yüzyılda Bizans idaresi altına girdi. VIII. yüzyılda şehir kendi idaresini kurdu. Normanlar Güney İtalya'ya hâkim

ciliği ise acınacak bir durumda idi. H. 324/M. 935 yılında Fatımî halifesi Mehdi'nin gemileri Güney Fransa, Cenova ve ayrıca H. 395/M.1004 ve H.402/M.1011 yıllarında Pisa'ya baskın tertip ederek buraları yağma edebildiler; fakat buna rağmen Fatımî donanması o zamanlarda kuvvet bakımından Suriye'ninkinden geri kalmış olsa gerek. Çünkü H.301/M.913 yılında bu donanmanın 80 gemisi sadece 25 Suriye gemisi tarafından tamamen bozguna uğratılmıştı. Akdeniz için, yani Atlantik'ten Antakya'nın limanına kadar, Araplar 36 konak sayarlardı. Bu Antakya'nın limanı III./IX. yüzyılda Suriye'nin en büyük limanı olan Selefkiye idi. Halife el-Mu'tasım onu müstahkem yapmıştı.³⁰

IV./X. yüzyılın ortalarında İslâm dünyasının deniz gücünde hızlı bir düşüş yaşamıştır. H.350/M. 961'de Girit'in, H.355/M. 965'te de Kıbrıs'ın Bizans topraklarına ilhak edilişi ve H.483/M. 1090 yılında ise Sicilya'yı ele geçiren Normanların Sicilya'daki Müslüman hâkimiyetine son vererek bölgenin fethini tamamlamaları, Fatımî mağlubiyetinin tezahürleridir.³¹

Esasen haçlı savaşlarının başlangıcından itibaren Akdeniz İslâm denizciliğinin etki alanından çıkmıştır. Müslümanlar bu sırada İspanya'nın bir kısmını, Sicilya adasını, İtalya sahili üzerindeki hâkimiyetlerini kaybetmişler, İtalya'nın Cenuve ve Pisa limanları gelişmeye başlamıştı. İslâm seyyahı İbn Cübeyr H.588/M.1192 yılında Suta'dan İskenderiyye'ye gitmek için bir Hıristiyan gemisinden istifade etmişti. Deniz hâkimiyetinin bu intikal devri, hakikatte şiddetli bir takım şerait daresinde vuku bulmamıştı. Bunun manası önce yolcu veya köle olarak se-

olunca Napoli onların etkisi altına girdi. Bundan önce İslâm ordularının bölgeye yönelik faaliyetleri şehri tehdit altında bırakmıştır. Normanlar, Güney İtalya'da hâkim oldukları yerleri birleştirip Sicilya ve Apulia Krallığını kurdular (1139). Daha sonra krallık başka hânedanların eline geçti. Burası Angioio hânedanına mensup Carlo tarafından krallığın merkezi yapılmıştır. Napoli, İtalya yarımadasında İslâm ve Türk âlemiyle en faal temas içindeki şehirler arasında bulunur. IX. yüzyıldan itibaren başlayan ilişkiler pek çok tarihî olayın cereyan etmesine yol açmıştır. Sicilya adasını ele geçiren müslümanlar İtalya yarımadasındaki bazı yerlerde etkili oldularsa da Napoli üzerinde doğrudan bir hâkimiyet kuramadılar. Bununla beraber etrafındaki yerleşim merkezlerine yapılan akınlar sırasında ticarî ilişkiler de ilerledi. (Mahmut H. Şakiroğlu, "Napoli", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 383-385)

³⁰Adam Mez, *a.g.e.*, s. 574.

³¹Nihal Şahin Utku, *a.g.e.*, s.155.

yahat eden Hıristiyanların artık kendi hesaplarına seyahat etmeleri veya ticaret yapmalarıydı.³²

3. ABBASİLER VE AKDENİZ KÖLE TİCARETİ

III./IX. ve IV./X. yüzyıllarda İslâm dünyasının büyük bir kısmında Abbasiler hâkimdi. Abbasi halifeleri II./VIII. yüzyılın ortasında Bağdat'ta hanedanlarını kurunca, büyük bir hareket başlamıştı. İslâm tarihi boyunca kelimenin tam anlamıyla yeni bir evreden söz etmek gerekir. Yüzyılı aşkın bir süren bir dönemden devralınmış miras çok görkemliydi. Bu imparatorluk, sıcak ve kurak geniş bir ılıman iklim kuşağı boyunca, İspanya ve Mağrib'ten İndus'a ve Orta Asya'ya uzanıyordu. Bu çok geniş topraklarda ekonomik, toplumsal ve kültürel yaşamın aktörleri tutkuyla rollerini oynadılar.³³

İlk Abbasilerin başlangıcında, Akdeniz'de sadece Kıbrıs adası Müslümanların hâkimiyeti altında idi. Akdeniz'in suları İslâm devletinin Kuzey Afrika'daki toprakları ile Fransa'nın güney kıyısındaki Marsilya'ya kadar ancak uzanabilen Avrupa kıtasının güney sahillerini birbirinden ayırıyordu. Çünkü İslâm orduları kısa bir süre önce Cebel-i Tarık'ı ve İspanya'yı geçerek bu bölgeye ulaşmışlardı.³⁴ Yani İslâmiyet'in I./VII. yüzyıldan itibaren Akdeniz dünyasında genişlemesi fevkalade sür'atli olmuştur. Bilindiği gibi, H.19/M.640 yılında Mısır'ı fetheden İslâm kuvvetleri bir taraftan Suriye'de, diğer taraftan Kuzey Afrika'da saha kazanıyor. II./VIII. yüzyıl başında İspanya'ya ve yirmi yıl içinde Pirene dağlarının kuzeyine bile taşıyordu. III./IX. yüzyılın ikinci yarısında Sicilya ve Malta adaları da müslümanların eline geçmişti. Bu genişlemeyi takip eden asırlarda Akdeniz'in kuzey kıyılarında Hıristiyan şark ve güneyinde ise, İslâm âleminin istikrar buldukları görülmektedir.³⁵ Bu dönemde Mısır, kuzey Afrika ve Endülüs bölgelerinde de önemli atılımlar gerçekleştirilmiştir. Mesela doğu Akdeniz'e kadar kargo gemileri gönderen, hatta İstanbul'a dahi uzanan Endülüs Müslümanları, hayli

³² J.H. Kramers, *İslâm Medeniyeti Tarihinde Coğrafya ve Ticaret*, Çev. Ömer Rıza, İstanbul, 1352/1934, s. 29

³³ Andre Miquel, *a.g.e.*, s. 7.

³⁴ Şâkir Mustafa, *Devletü İbn Abbas*, C.I, Kuveyt, 1973, s. 12.

³⁵ Besim Darkot, *a.g.e.*, s. 235.

büyük bir donanma oluşturmuşlar; III. Abdurrahman'ın hükümranlığı döneminde (H.300-350/M.S.912-961) çok sayıda gemi inşa edilmiş ve 200'e yakın gemiden oluşan bu filo, Kuzey Afrika'nın benzer büyüklükteki diğer Müslüman donanmalarıyla birlikte Batı Akdeniz'de ciddî bir üstünlük sağlamıştır.³⁶

Akdeniz'de korsanlık çok eskidir.³⁷ Araplar uzun bir süreden beri denizcilik yapıyorlardı. Arap korsanlar, Afrika, İspanya ve özellikle Balear adalarındaki köprü başlarını ele geçirmelerinden beri Batı Akdeniz'de çarpışıyorlardı. Bununla birlikte, gemilerin çok seyrek olarak geçtiği bu sularda, gerçek anlamıyla korsanlık mesleği çok az kâr getiriyordu. Tıpkı aynı dönemdeki İskandinavlar gibi Müslümanlar da, denizlere egemen olmayı, özellikle kıyılara ulaşmanın ve buralarda verimli yağmalar elde etmenin bir aracı olarak görüyorlardı.³⁸ İslâm dünyası eski dünyanın ortasında yer alan konumu ve Hint okyanusu ile Akdeniz arasındaki büyük denizcilik alanını bir araya getiren berzahlar bölgesindeki yeri dolayısıyla ayrıca steplerden, çöllerden ve vahalardan aşarak Orta Asya'dan itibaren Batı Afrika'yı birbirine bağlayan büyük kara yollarına sahip oluşu sebebiyle dünyanın bütün büyük ve uygar şehir merkezleri ile doğrudan doğruya ilişkiler içinde bulunuyordu.³⁹

Hilâfet merkezinin değişmesinin sonuçları büyük olmuştur. İdarenin ağırlık merkezi, Akdeniz ülkesi olan Suriye'den sulanabilen zengin bir vadi ve birçok ticaret yollarının kavşağı Irak'a geçiyordu. Bu geçiş, Bizans tesirindeki bir devletin, eski doğu tesirlerinin ve bilhassa devamlı olarak önemli ölçüde görülen İran tesirlerinin bulunduğu ananevî Ortadoğu imparatorluğu modeline dönüşmesini sembolize ediyordu.⁴⁰ Abbasiler hilâfet merkezini Suriye'den Bağdat'a naklettikten sonra Akdeniz'e

³⁶ Nihal Şahin Utku, *a.g.e.*, s. 149.

³⁷ Fernand Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Çev. M.Ali Kılıçbay, Ankara, 1994, s. 250, 257.

³⁸ Marc Bloch, *Feodal Toplum*, Çev. Melek Fırat, İstanbul, 2007, s. 39. Arap tüccarları ilk Yunanlılar gibi kahraman ya da korsan değildiler. Onlar parasını ve kölesini iş için kiralaayan büyük bir iş adamı da değillerdi. Roma'lı senatör ya da azatlı köle de değillerdi. Araplar maceracı ve sonucunu hesaplamadıkları işler yapan kimselerdi. Bunun yerine bilinmeyen bir yere gittiklerinde Allah'a tam güvenleri vardı. (R.T.A. Husein, "The Early Arabian Trade And Marketing", *The Islamic Quarterly*, S. 2, C.XXX, London, 1986, s. 116.)

³⁹ Maurice Lombard, *İslâm'ın Altın Çağı İlk Zafer Yıllarında İslâm*, Çev. Nezh Uz, İstanbul, 2002, s. 310, 311.

⁴⁰ Bernard Lewis, *a.g.e.*, s. 100.

daha az ilgi göstermeye başladılar. Fakat Mısır ve kuzey Afrika'daki bağımsız Müslüman devletleri bir uçtan diğer ucuna kadar Akdeniz'e hâkim olan donanmalarını uzun müddet devam ettirdiler. Rivayete göre belirli bir zaman içinde Mısır Fatımî halifelerinin emrinde 5000'den fazla kaptan faaliyet halindeydiler. III./IX. yüzyıl boyunca önemli bir Müslüman ticaret filosu Akdeniz'de Müslüman limanlarını hem birbirlerine ve hem de kuzeydeki Hıristiyan limanlarına bağlıyordu.⁴¹

Abbasiler döneminde Bağdat'ın ticarî şöhreti, İskenderiye'yi geride bıraktı.⁴² Doğu Akdeniz'de Bizans'a kaptırdıkları hâkimiyeti Harun Reşid döneminde yeniden elde eden Abbasiler, Akdeniz'de önemli faaliyetlere girişmişler ve Bizans'ın uzun mesafe denizcilik ve ticaretine önemli darbeler indirmişlerdir. Abbasilerin ilk döneminde, Akdeniz'deki donanma muhtemelen yenilenmemiş olduğundan doğu Akdeniz'de Bizans lehine bir durumun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Irak'ı iktidar merkezi yapan Abbasiler, deniz gücünü kara fetihlerini pekiştirici bir unsur olarak kullanmayı tercih etmişlerdir.⁴³ II./VIII. yüzyılın sonundan itibaren şüphesiz Irak ticaretin canlı olduğu bir bölgedir. Buradan hareketle Basra körfezi ülkeleri ile Hind okyanusu ve hatta daha uzakta olan sahil ülkelerine ticaret yapılıyordu. Bunların bir kısmı Akdeniz'e ulaşan yolların doğu kesimini teşkil ediyordu. Bu noktada işaret etmek gerekir ki Orta Antik çağda Akdeniz-Hind okyanusu ilişkileri olabildiği kadarıyla bilhassa Kızıldeniz'den geçiyordu.⁴⁴

Bağdat'ın Akdeniz'den uzaklığı ilerleyen yıllarda Irak'ı üs olmaktan çıkardı.⁴⁵ IV./X. yüzyılda Akdeniz'de Avrupa'nın sözü geçmiyordu. O bir Arap gölü mahiyetindeydi. Kim bir şey elde etmek isterse Araplarla ittifak akdetmesi lazımdı. Avrupa'nın gemiciliği ise acınacak bir durumda idi. H.324/M. 935 yılında Fatımî halifesi Mehdi'nin gemileri güney Fransa, Cenova ve ayrıca H.395/M.1004 ve H.402/M.1011 yıllarında *Pisa*⁴⁶'ya

⁴¹ Bernard Lewis, *a.g.e.*, s. 140.

⁴² Nihal Şahin Utku, *a.g.e.*, s. 302.

⁴³ Nihal Şahin Utku, *a.g.e.*, s. 147.

⁴⁴ İsmet Kayaoğlu, *a.g.e.*, I, 99.

⁴⁵ Bernard Lewis, *a.g.e.*, s. 195.

⁴⁶ *Pisa*, Kuzey İtalya'daki Pisa ili merkezi olan bir şehirdir. Pisa, Batı Akdeniz'de (Bugün İtalya'ya bağlı) bir şehirdir. XI. yüzyıl ile XIV. yüzyıl arasında İtalya yarımadasının en güçlü deniz güçlerinden biri olarak (diğerleri Ceneviz Cumhuriyeti, Venedik Cumhuriyeti) tarihe geçmiştir. Yaptığı çalışmalarla İslâm dönemi denizciliğine ışık tutan Christides'e

baskın tertip ederek buraları yağma edebildiler; fakat buna rağmen Fatımî donanması o zamanlarda kuvvet bakımından Suriye'ninkinden geri kalmış olduğu söylenebilir. Çünkü H.301/M.913 yılında bu donanmanın 80 gemisi sadece 25 Suriye gemisi tarafından tamamen bozguna uğratılmıştı.⁴⁷

İslâm denizciliği III./IX. yüzyılda azamî genişliğine ulaşmıştı. Hint okyanusunda yapılan seferlerin önemi, Asya ile Afrika'nın İslâm daire-sine girmeyen sahiller ile ticarî ilişkiler kurulmasını gösterir. Akdeniz'deki ticarî hareketler, bu denizin İslâm'a ait kısımlarına mahsustu. Hıristiyan limanları ise daha fazla askerî bir mahiyettedir.⁴⁸ Akdeniz liman kentleri kölecilik ve köle pazarları sayesinde, ticaret merkezi olarak ön plana çıktılar.⁴⁹ Akdeniz havzasında devam eden köle ticaretinde Yahudiler, Venedikliler ve Cenevizliler önemli bir yer işgal etmişlerdir.⁵⁰ Ancak Müslüman ticareti Akdeniz dünyasının içinde değerlendirilmelidir.⁵¹

Haçlı seferleri ve cihad Hıristiyanlık ile İslâm dünyası arasındaki siyasî ilişkilerinin bütün gerçekliğini kuşatmaktadır. Bu iki farklı inanca sahip olan topluluklar Akdeniz havzasında 1000 yıldan beri karşı karşıya gelmektedirler.⁵² Haçlı savaşlarının başlangıcından itibaren Akdeniz İslâm denizciliğinin etkilediği saha olmaktan çıkmıştır. Müslümanlar bu sırada İspanya'nın bir kısmını, Sicilya adasını, İtalya sahili üzerindeki hâkimiyetlerini kaybetmişler, İtalya'nın Cenuve ve Pisa limanları keşfetmeye başlamıştı. İslâm seyyahı İbn Cübeyr H.588/M.1192'de *Sut'a*dan *İskenderiy'e*ye gitmek için bir Hıristiyan gemisinden istifade etmişti. Deniz hâkimiyetinin bu intikal devri, hakikatte zorlu şartlarda gerçekleşmişti. Bunun anlamı önceden yolcu veya köle

göre, M. 961'de Girit'in, M. 965'te de Kıbrıs'ın Bizans topraklarına ilhak edilişi ve M. 1090 yılında Sicilya'yı fetheden Normanların Sicilya'daki Müslüman hâkimiyetine son vererek bölgenin fethini tamamlamalarının Fatımîlerin yenilgisinin tezahürüdür. Bkz. (Nihal Şahin Utku, *a.g.e.*, s. 155)

⁴⁷ Adam Mez, *a.g.e.*, s. 573, 574.

⁴⁸ J.H. Kramers, *a.g.e.*, s. 25.

⁴⁹ Ali Hatalmış, *İslâm Toplumunda Kölelik ve Cariyelik*, Ankara, s. 35.

⁵⁰ Ali Hatalmış, *a.g.e.*, s. 183.

⁵¹ Albert Hourani, *Avrupa ve Orta Doğu*, Çev. Ahmet Aydoğan, Fahrettin Altun, İstanbul, 2001, s. 271.

⁵² Albert Hourani, *a.g.e.*, s. 17.

olarak seyahat eden Hıristiyanların artık kendi hesaplarına seyahat etmeleri veya ticaret yapmalarıydı.⁵³

Batı dünyası, doğu Akdeniz ülkelerinden yalnızca ulaşım masraflarını ve risklerini karşılayabilecek, yükte hafif pahada ağır bazı lüks malları satın alıyordu. Buna karşılık sunabildiği tek mal kölelerdi. Ancak yine de *Elbe*⁵⁴'nin ötesindeki Slav ve Leton topraklarında yapılan yağmalarda elde edilen ya da Büyük Britanya'daki köle tacirlerinden ele geçirilen insan kitlesinin büyük bir bölümü Müslüman İspanya'nın yolunu tutuyordu; çünkü kendi olanaklarıyla köle edinebilen doğu Akdeniz, ticaretin bütünü içinde çok küçük bir yer tutan köle ticaretinin kârı, Bizans dünyası, Mısır ya da Ortadoğu pazarlarından satın alınan değerli malları ve baharatları karşılamaya yetiniyordu. Bunun sonucunda da ağır ağır gümüş ve özellikle de altın kaybı yaşanılıyordu.⁵⁵ Bizans'ın Suriye ve Mısır'ı kaybetmeleri ve Müslümanlara geçmesi I./VII. yüzyılın yarısı boyunca Akdeniz'de İslâm'ın genişlemesini başlattı. Müslümanların Akdeniz'i kontrol etmeleri gerçekleşmedi. Ama I./VII. ve II./VIII. yüzyıllarda dahası da III./IX. yüzyılın ilk yarısı boyunca hem Arap hem de Arap kökenli olmayanlar tarafından siyasî yapı bölünmüştü. Akdeniz üzerindeki İslâmî etki Bizans tarafından H.351/M.961 yılında Girit'in geri alınmasına rağmen 200 yıldan fazla devam etti. Müslümanların gerilemeleri Akdeniz'de geç IV./X. yüzyılda ve erken V./XI. yüzyılda başladı, erken VI./XII. yüzyıla kadar devam etti. Bu durum Müslüman askerler arasındaki mücadeleden başladı ve bedevî kabilelerin nüfuzuyla sonuçlandı.⁵⁶

a- Köle ticaret yolları:

Ortaçağ'da şu üç bölge insan deposu durumundaydı. Bunlar; Orta Asya, Afrika ve Slav Avrupa'sıdır.⁵⁷ Akdeniz'deki ticarete Müslüman tacirlerin önemli payları olmakla beraber Avrupalı tacirlerin ağırlığı

⁵³ J.H. Kramers, *a.g.e.*, s. 29.

⁵⁴ *Elbe Nehri*: Elbe Nehri, Orta Avrupa'nın en büyük nehirlerinden biri. Çek Cumhuriyeti'nin kuzeyinde Polonya sınırına yakın 1400 m yüksekliğindeki Krkonoše (Giant) Dağı'nın zirveye yakın bir noktasından doğan nehir Almanya topraklarından geçtikten sonra Kuzey Denizi'ne dökülür. (<https://www.turkcebilgi.com/elbe-15.10.2017>, sa.16.58)

⁵⁵ Marc Bloch, *a.g.e.*, s. 135.

⁵⁶ Hasan Halile, *a.g.e.*, s. 495.

⁵⁷ Andre Miquel, *İslâm ve Medeniyeti Doğuştan Günümüze*, C. I, s. 170.

fazla idi.⁵⁸ II./VIII. yüzyılın sonundan itibaren Irak, ticaretin canlı olduğu bir alandır. Buradan hareketle belli başlı ticaret yolları; Basra körfezi ülkeleri ile Hind okyanusu ve hatta daha uzakta olan sahil ülkeleridir. Bunlar kendi başlarına bir bütün ve fakat bir kısmı Akdeniz'e ulaşan yolların doğu kesimini teşkil ederler. Bu noktada işaret etmek gerekir ki Orta-Antik çağda Akdeniz-Hind okyanusu ilişkileri bilhassa Kızıldeniz'den geçiyordu. Akdeniz'de merkezlerin yer değiştirmesi V./XI. yüzyıldan sonra Kızıldeniz'in eski üstünlüğünü yeniden getirecektir. Bağdat'ın kurulmasından sonra Akdeniz'de üstünlük Abbasilerindi.⁵⁹ II./VIII. ve V./XI. yüzyıllar arasında Hind okyanusunun tek hâkimi Müslüman gemicilerdi. Bu olayın çeşitli sonuçları olmuştur. Hind okyanusunun üçgen yelkeni Akdeniz'i bu sırada geçmiş ve burada "Latin yelkeni" adını almıştı. Hind okyanusu ve Akdeniz bölgeleri Basra körfezi ve Kızıldeniz olmak üzere iki yoldan bir araya geliyor ve her iki alanın teknik, kültür ve gelenekleri birbiri ile kaynaşıyordu.⁶⁰

Alışverişler İslâm ülkelerinin büyük merkezlerini bir araya getiren yol ağının üzerinde geliyordu. Kuzeydoğu alanı, Mezopotamya'ya İran ve Orta Asya'ya ve oradan Türk ülkelerine, Kuzey Çin'e veya Kuzeybatı Hindistan'a bağlayan kıtalar ve vahalar yolu idi. Güneydoğu alanı bir taraftan Mezopotamya'yı ve Basra körfezini diğer taraftan Mısır ve Kızıldeniz'i Hind okyanusuna, Hind'in batı sahillerine Malabar'a ve daha sonra Seylan, Endonezya, Hindi Çini ve güney Çin'e yahut Zenc ülkesine (Afrika'nın doğu kıyıları) ve Madagaskar'a bağlayan yollardı. Güneybatı alanı Sahra, kuzey Afrika siyahlar ülkesinin (Bilâdu's Sudan) yolları idi. Nihayet kuzeybatı alanı ise ya Mezopotamya ve Ermenistan'dan uzanarak Hazer ülkelerine ve Rus nehirleri bölgesine ve oradan Baltık ülkelerine ve Orta Avrupa'ya uzanan yollar yahut Akdeniz'in Müslüman Umanları ve İtalyan sahil şehirleri ve Languedoc kıyıları veya Müslüman İspanya ve İberya yarımadasınının kuzey krallıkları ve oradan Pirenelerin boğazlarını aşarak ulaşım Franklar ülkesine, yahut son olarak

⁵⁸ Albert Hourani, *a.g.e.*, s. 111.

⁵⁹ İsmet Kayaoğlu, *a.g.e.*, s. 99.

⁶⁰ Maurice Lombard, *a.g.e.*, s. 294.

Müslüman İspanya'dan başlayarak Atlantik okyanusunun üzerinden İngiltere'ye varan yolların yayıldığı alandı.⁶¹

İfrikiyye, Kayravan ve Güney Tunus'u içine alan doğu yolları grubu da vardı. Burada hareket noktaları Akdeniz ve Sahra olmak üzere iki taraflı Cerid bölgesi ve Mısır yolu üzerinde Sireanik Trablusgarb'ı idi. Bu merkezlerde uzanan yollar ya Gadames ve Tadmaka kanalı ile Nijerya'ya veya Fizan ve Wardam Kanem'e (Çat gölü) varıyordu.⁶²

Batı denizlerinden Bağdat'a Sakâlibe kökenli hadımlar getiriliyordu.⁶³ III./IX. yüzyılın ortalarında Rus tüccarlarının izledikleri yolları şöyle ortaya konulur: Sakâlibe halklarından olan Ruslar Saklaba'nın (Köleler ülkesi) en uzak yörelerine kadar giderek Romen denizine ulaşıyorlar(Akdeniz) ve buralarda kunduz derisi, tilki derisi ve silah satıyorlardı.⁶⁴ İslâm dünyası bu yollar aracılığıyla kendisinde bulunmayan malları satın alırdı. Öncelikle altın, odun, maden, silah ve köle başlıca istekleri arasında idi.⁶⁵ Basra, Übülle, Abadan ve Ahvaz gibi liman şehirleri tüccarları Çin, Hind, doğu Afrika ve Malaya adaları ile merkezi İslâm toprakları ve Akdeniz havzası, buradan da Ortaçağ'daki güney Avrupa şehirleri arasındaki en önemli halka idi.⁶⁶ Akdeniz köle ticaretinde kâğıt, çeşitli tekstiller: koyun, sığır ve deve derileri; pamuk, keten, yün malzemeler, elbiseler, ayakkabılar, çantalar, canlı hayvanlar, kuşlar, kuş tüyleri ve erkek ve kadın köleler.⁶⁷

Müslüman tacirlerin deniz yolunu kullanmaları Halife Mansur ile başladı. Müslüman tacirler *Morocco*⁶⁸ ve İspanya'ya ulaştılar. ⁶⁹ Akdeniz

⁶¹ Maurice Lombard, *a.g.e.*, s. 290.

⁶² Maurice Lombard, *a.g.e.*, s. 298.

⁶³ İbn Hurdazbih, Ubeydullah b. Abdullah, *el-Mesâlik ve'l Memâlik*, Leiden,1889, s. 92.

⁶⁴ Maurice Lombard, *a.g.e.*, s. 34; Adam Mez,"Ortaçaman Türk-İslâm Dünyasında Köleler", *Ülkü*, Sayı: 63, C. XI, b.y.y.,1938, s. 219.

⁶⁵ Maurice Lombard, *a.g.e.*, s. 312.

⁶⁶ Mustafa Demirci, *Siyah Öfke Ortaçağ İslâm Dünyasında Zenci Kölelerin İsyanı*, Konya, 2005, s. 52, 53.

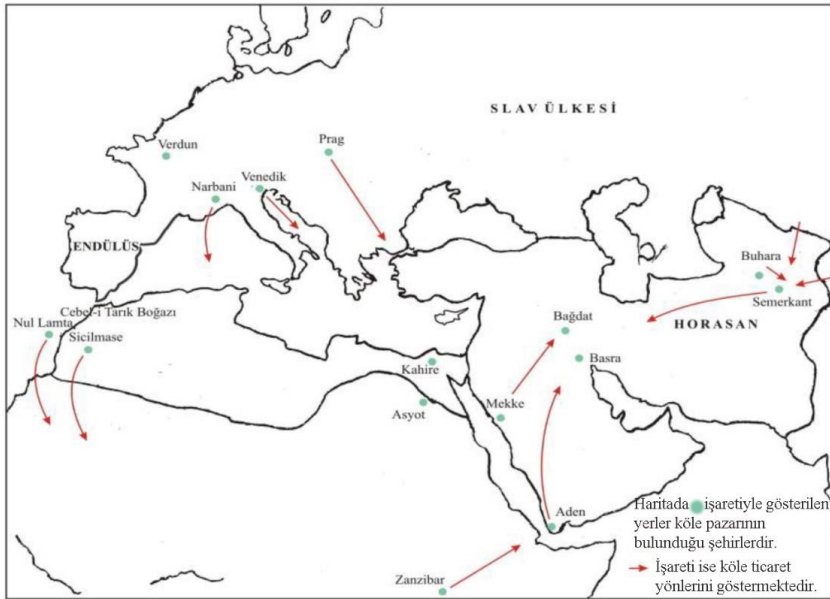
⁶⁷ Claude Cahen, "A legal text to the aid of history: o note on the sûq of Baghdad in the first century of the Abbasids", *Arabian And Islamic Studies*, Ed. R.L.Bidwell, G.R.Smith, New York, 1988, s. 39.

⁶⁸ *Morocco*: İslâm dünyasında Mağrib ülkelerinden ei-Mağribü'l aksa veya Cezîretü'l Mağrib, Batı dünyasında Atlas ülkelerinden · Maroc (Morocco) isimleriyle tanımlanır. Bugün resmî adı el-Memleketü'l- Mağ ribiyye'dir.) (Sırrı Erinç, "Fas", *DİA*, İstanbul, 1995, XII, 184-188.)

için, yani Atlantik'ten Antakya'nın limanına kadar Araplar 36 konak(durak) sayarlardı. Bu Antakya'nın limanı III./IX. yüzyılda Suriye'nin en büyük limanı olan *Selefkkiye* idi. Halife Mu'tasım onu müstahkem yapmıştı.⁷⁰ Kuzey ülkelerinden deniz ve kara yoluyla bal, mum, kürkler ve köleler getirilir.⁷¹

Uzun mesafeye ticaret kara ve deniz yolları ile taşınırdı. Su yolları ile Suriye'ye Fırat yoluyla ve oradan da Akdeniz dünyasına kara yoluyla taşınırdı.⁷² (Harita):⁷³

Harita:Köle Pazarları ve Köle Ticaret Yolları

Süveyş kanalını açmak ve Akdeniz'i Kızıldeniz ile birleştirmek fikri ilk Abbasi halifelerinden birisine atfedilirse de bu fikri gerçekleşmemiş ve daha sonra da bu kanalın açılması İslâm âlemi adına bir tehlike sa-

⁶⁹ R. T.A. Husein, "The Early Arabian Trade And Marketing", *The Islamic Quarterly*, S. 2, C. XXX, London, 1986, s.110.

⁷⁰ Adam Mez, "Orta zaman Türk-İslâm Dünyasında Köleler", *Ülkü*, S.63, C.XII, s. 574.

⁷¹ İsmet Kayaoğlu, a.g.e., s.109, 110.

⁷² Muhammed el-Faruque, "Some Aspect of Economic History of Iraq During the Early 4/10. Century": *The Role of Role In The Economy*, *Economic History of Iraq*, Ottawa, 1993, s. 237.

⁷³ Mehmet Nadir Özdemir, *İslâm'ın İlk Döneminde Kölelik*, İstanbul, 2006, s. 133.

yılmıştı. Onun için Akdeniz'deki İslâm denizciliği şark sularındaki faaliyetlerden ayrı kalmış, Akdeniz'deki ticaret İslâm limanlarına ait olmuştu. Hıristiyanlar bölgedeki memleketlere her iki taraftan, hem Müslümanlar, hem Hıristiyanlar tarafından mukavemet edemiyordu. Bunun neticesi olarak İskenderiye limanı ile diğer bazı eski limanlar çöküşe uğramış, Tunus, kuzey Afrika ile İspanya limanları arasında büyük bir ticaret merkezi olmuştu. Kuzey batı milletlerinin en mühimlerinden biri İskandinavyalı Ruslardır. Buradan tilki kürkleri, kunduzlar, benekli tavşan derileri, keçi derileri, bundan başka balmumu, un, kalpak, balık dişi, amber, at derileri, bal, fındık, şahinler, kılıç, kalkan, dut ağacı tah-taları, köleler ve davarlardır. Kölelerin çoğu Slav milletlere mensuptular. Bunlar İslâm kültürünü Avrupa'ya yaymak hususunda pek mühim hizmetler yapmışlardı. İslâm ülkesine Avrupa'dan köleler getirilmişti. Bizans imparatorluğu dahilinde ipekler, Rusya yoluyla da gelen kürkler ve silahlar götürülürdü.⁷⁴ Pirinç, şeker kamışı, safran, kına, pamuk, bazı meyveler ve sebzeler, hep İslâm medeniyetinin Akdeniz'e ve Hıristiyan garp dünyasına, başlıca Sicilya ve Endülüs vasıtasıyla getirip tanıttığı şeylerdir.⁷⁵ IV./X. yüzyılın yarısına kadar, Akdeniz, Kızıldeniz ve Hind okyanusunda bariz bir Yahudi varlığının söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁶ Köle ticareti ve bu ticaretin tamamlayıcısı olan harem ağaları, Yahudilerin ticarî faaliyetleri arasına giriyor ve kölelerin eğitim ve öğretimi, para ticareti ve banka işlemleri gibi hizmet sektörlerinde de bu tacirler önemli bir rol oynuyordu.⁷⁷ Bağdat'ta artan refah ve zevkli yaşam ile halifelerin yaptıkları lüks harcamalar, deniz ticaretine bir atılım kazandırmıştı.⁷⁸

Coğrafi konum olarak Akdeniz'in batı kısımlarında yer alan İspanya, jeopolitik açıdan da çok önemli bir yere sahiptir. Çünkü burası kuzey Afrika'yı Avrupa kıtasına bağlıyordu. Bir başka ifadeyle İspanya Müslümanların Avrupa'ya batıdan geçiş noktasıdır.⁷⁹ Endülüs limanlarından

⁷⁴ J.H. Kramers, *a.g.e.*, s. 28-36.

⁷⁵ W.Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, düzenleme: M. Fuad Köprülü, Ankara, 1984, s. 162.

⁷⁶ Nihal Şahin Utku, *a.g.e.*, s. 197.

⁷⁷ Nihal Şahin Utku, *a.g.e.*, s. 283.

⁷⁸ W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, Ankara, 1975, s. 32.

⁷⁹ İsmail Hakkı Atçeken, *Endülüs'ün Fethi ve Musa b. Nusayr*, Ankara, 2002, s. 45; Akdeniz'in kontrolü açısından önemli bir ada olan Sicilya(Sikliyye) adasına Musa b. Nusayr'ın

kalkan tüccar gemileri, kendi ürettikleri eşyaları Akdeniz ülkelerine taşıyorlardı. Başlıca Pazar yerleri kuzey Afrika'da ve Mısır'da bulunuyordu.⁸⁰ Akdeniz limanları önemliydi. Buna göre: İspanya'da Almeria, Palermo, Tunus, İskenderiye, Akra, Suriye ve Trablus bulunuyordu.⁸¹ Eski Arap müelliflerinin çoğuna göre Akdeniz batıda "Zükak" adı verilen Cebelitarık'ta başlamayıp, boğazın kuzey batısında, Sale-Raba'a kadar, Fas sahili de ona ithal edilirdi. Herkül sütunları (Cebelitarık boğazı)nın batısında iki denizin, yani ak veya yeşil deniz ile karanlık deniz yahut "Bahr-ı Muhit"ın karşılaştığı "Mecmau'l Bahreyn"i de ihtiva ettiği kabul olunurdu ki, bunun yükselip alçalması ile med ve cezirlerin meydana geldiği farz edilirdi.⁸²

b- Kölelerin istihdam alanları:

Köle ticareti İslâm dünyasının bütün sınırlarında hızla devam ediyor ve bunun tamamlayıcısı olarak harem ağaları kölelerin eğitim ve öğretileri, nihayet para ticareti ve banka işlemleri Yahudilerin başlıca ticarî faaliyetleri arasında bulunuyordu.⁸³ Abbasi yönetimi altında Yahudi tüccarlar Radhan bölgesinden Bağdat çevresine uluslararası ticaret artmaya başladı.⁸⁴

Şiir ve müziği her şeyin üstünde gören bir toplumda sanat istidadı olan ve buna göre eğitilmiş kız ve erkeklerin çok büyük kıymeti vardı. Harun Reşid'in zamanında Bağdat'ta meşhur bir şarkıcının sanatını öğrettiği bazen 80 cariyesi vardı.⁸⁵ Sermayeleri az olan sanatkârlar büyük köle tüccarları nezdinde ders veriyorlardı. H.306 /M.918 yılında başkentte profesyonel kadın şarkıcılar arasında hür olanları çok azdı. Meşhur erkek ve kadın sanatçıların fiyatları fantastikti. H.300/M. 912 yılı civarında bir şarkıcı kadın aristokratik bir çevrede 13.000 dinara satılıyordu. Aracı da 1000 dinar alıyordu. H. 326/M.937 yılında Irak hâkimi İbn Raik

valiliği zamanında H.86/M.705 yılında sefer düzenlenmiştir. (Halife b. Hayyât, el-Ufurî, *Tarihu Halife b. Hayyât*, thk. Süheyl Zekkâr, Beyrut, 1993, s. 226.)

⁸⁰ Bernard Lewis, *a.g.e.*, s. 155.

⁸¹ Andre Miquel, *İslâm ve Medeniyeti*, s. 174,175.

⁸² Besim Darkot, *a.g.e.*, s. 233-237.

⁸³ Maurice Lombard, *a.g.e.*, s. 283.

⁸⁴ N.A. Stillmann, "Merchants, Jewish", *Medieval Islamic Civilization*, London, 2006, C. I, s. 497.

⁸⁵ Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, Çev. Ahmet Fidan, Hasan Menteş, Ankara, 2000, C.I, s. 196.

14.000 dinara bir kadın şarkıcıyı aldı ve bu miktar müthiş bir para olarak görüldü.⁸⁶

Abbasiler devrinde hadım⁸⁷ ların sayısı ve önemi bilhassa halife Emin ile birlikte arttı. Halife çok sayıda beyaz ve siyah hadımı Bağdat'ta topladı. III./IX. yüzyılın başlarında Bağdat'ta 7000 siyah ve 4000 beyaz hadım vardı. Daha sonra beyaz hadımlar azalmaya başladı. Zira fiyatları artmıştı.⁸⁸ Halife Muktedir billah'ın beyaz ve siyah 11000 hadım edilmiş kölesi bulunuyordu. Bir Bizans elçi heyetinin Bağdat'ta kabulü esnasında 4000 beyaz ve 3000 siyah tavaşının merasimde hazır bulunduğu rivayet edilir. Bu dönemde çok sayıda Sakâlibe hadım alındığı rivayet edilmektedir.⁸⁹ Bu dönemde harem hayatında çok sayıda cariye bulunuyordu. Bunlar sadece eğlence hayatında değil, ilim ve kültür hayatında da önemli yer tutmuşlardır. Bu dönemde Sakâlibe hadımlar sultanlara (halife) severek hizmet etmekle tanınmışlardır.⁹⁰ Sakâlibe'nin en önemli işlerinden biri halifelik haremının muhafızlığını yapmaktı. Bunlar bu iş için istihdam edilen hadım edilmiş çocuklardı. Odalık cariyelerin çoğu Sakâlibe'dendi.⁹¹

Zanaat sahibi köleler bildikleri işlerde efendileri tarafından çalıştırılıyordu. Bu dönemde halı, kilim, perde, tekstil, cam, altın, gümüş, demir, çelik, deri tabaklama, ağaç işleri, ilaç, sabun ve kozmetik endüstrileri gelişmiştir.⁹²

⁸⁶ İsfahâni, Ebu'l Ferec Ali b. Hüseyin, *Kitabu'l Eġâni*, b.y.y., b.t.y., C. XX, s. 246.

⁸⁷ Hadımlaştırma ameliyatı İslâm topraklarında yapılmıyordu. Olsa bile nadir bir durumdu. Hadımlaştırma, Endülüs coğrafyasında serbest bırakılana kadar Yahudi tüccarlar vasıtasıyla gerçekleştiriliyordu. (İbn Havkal, Muhammed, Suretu'l Arz, Leiden, 1938, s. 92, 110.) Ayrıca bkz. Mehmet Nadir Özdemir, *İslâm'ın İlk Döneminde Kölelik Abbasilerin İlk Yüzyılı*, İstanbul, 2006.

⁸⁸ Câhız, Ebu Osman Ömer Bencar, *Kitabu'l Hayavân*, Kahire, 1356/1958, C. I, s. 106.

⁸⁹ İbn Hallikan, Ebu Abbas Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebu Bekir, *Vefeyâtü'l A'yan ve Enbai'z Zaman*, Beyrut, 1968, C. I, s. 271.

⁹⁰ el-Beyhakî, Ebu'l Fadl Muhammed b. Hasen, *el-Mehâsin ve'l Mesâvî*, thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim, Mısır, b.t.y., C. II, s. 395.

⁹¹ P.C. Scales, *The Fall of the Caliphate of Cordoba Berbers And Andalusis in Conflict*, E. J. Brill, Leiden-New York, Köln, 1994, s. 134.

⁹² M. Rashid Akhtar, "Industry and Commerce Under the Abbasids", *Journal of the Pakistan Historical Society*, Sayı: II, Karaçi, 1953, C. I, s. 118-126.

c- Sakâlibe köleler:

Merkezî ve doğu Avrupalı köleler genellikle Sakâlibe⁹³ olarak biliniyordu. Bunlar Fransa ve İspanya yoluyla uzak bölgelerden, doğu Avrupa'dan Kırım yoluyla ve Akdeniz'i geçerek deniz yoluyla olmak üzere üç bölgeden ithal ediliyordu. Onlar sadece Slav değildi. Bazıları Müslüman denizciler tarafından Avrupa sahillerindeki akınlarda özellikle de Dalmaçya'da yakalanmışlardı.⁹⁴ Hududu'l Âlem isimli eserde ise Saklab'ın Slav ülkesi olduğu; bu ülkenin doğusunun İç Bulgarlar'dan oluştuğu, bazılarının ise Rus olduğu belirtilmektedir.⁹⁵ Sakâlibe kelimesinin Ortaçağ İslâm dünyasında hadım köleler için de kullanıldığı iddia edilmektedir. Ancak bu görüşün doğruluğu kesin değildir.

Bu kelime V./XI. yüzyıldan itibaren hemen tüm İslâm kaynaklarında yer almaya başlamıştır. Bu yüzden Sakâlibe denilince sadece köleler, ya da genel olarak hadımlar değil, özel kategoriye mensup köleler de anlaşılır.⁹⁶ Kaynaklarda Slav adıyla da geçen bu topluluk Abbasilerin ilk yüzyılında fazla öne çıkmamışsa da özellikle halife Mütevekkil'den sonra, yani Türklerin etkinliğinin azalmaya başladığı dönemde askerî bakımdan en çok tercih edilen ırk olmuştur.⁹⁷ C. Cahen Sakâlibe'nin yoğun olarak hadımlaştırıldığını ve harem ağası yapıldığını tespit etmektedir.⁹⁸

İslâm coğrafyasına Afrika dışından, Müslüman İspanya ve Kuzey Afrika'nın hizmetçi ihtiyacını karşılamak üzere Avrupalı erkek ve kadın köle tedariki ile meşgul olan bir ticaret kolu gelişmişti. Müslüman batıdaki bu beyaz köleler, Slav anlamındaki Arapça Sakâlibe ortak ismiyle

⁹³ Endülüs'ün kuzey sahillerinde Okyanus'ta ve ona yakın olan Kaştâle ve Burtukal diye isimlendirilen bazı iç memleketlerde Sakâlibe ve Ruslar yer alır. İkinci olarak Okyanus'ta yer alan Endülüs'ün kuzeyinde İngiltere/İngiltere adasıdır. Bunun dışında Sakâlibe memleketleri ve Bürçan adaları diye bilinen bölgeye kadar uzanan memleketler vardır. (el-Makkarî, Ahmed b. Muhammed et-Tilmisânî, Nefhu't Tib min Gusni'r Ratib, thk. İhsan Abbas, Beyrut, H. 1408/ M.1988, C. I, s. 137.) Ayrıca geniş bilgi için bkz. Mehmet Nadir Özdemir, "Sakâlibe" Unsuru ve İslâm Dünyasına Girişi-İslâm Kaynaklarına Göre-, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1), Adana, 2011, 89-107.

⁹⁴ Bernard Lewis, *Race And Slavery In the Middle East An Historical Enquiry*, s. 11.

⁹⁵ Hududu'l Âlem, *The Regions of the World A Persian Geography*, Çev. ve Açık. V. Minorsky, London, 1937, s.158.

⁹⁶ D. Mishin, "The Saqaliba Slaves in the Aghlabid State", *35th Congress of Asian And North African Studies*, Budapest, 1997, s. 237, 238.

⁹⁷ Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, Çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1974, s. 247; Ali Mazaherî, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, Çev. Bahriye Üçok, İstanbul, s. 364.

⁹⁸ Claude Cahen, *Doğuşundan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar İslamiyet*, Çev. Esat Nermi Erendor, Ankara, 1990, s. 117.

biliniyordu. Bu Avrupalı köleler arasında Hıristiyanlar olduğu gibi Yahudiler de vardı. Köleler daha ziyade Yunanlı esir tacirlerinden temin ediliyor veya İspanyolu, Sicilyalı ve Kuzey Afrikalı Müslüman korsanların X./XII. yüzyıllar arasında Akdeniz'deki Hıristiyan sahillerine yaptıkları saldırılarda ele geçirilen esirlerden oluşuyordu.⁹⁹

Abbasiiler döneminde Horasanlılar Sakâlibe esirleri ele geçirmekten sorumluydular. Bağdat'a getirilen bu esirler Akdeniz sahillerinden getiriliyordu. Aynı zamanda Mubaradiye, Kalberiyeye, Katalonya, Celikiyye gibi Endülüs'e komşu bölgelerden getiriliyordu. Bir kısmı da Rum denizi kıyılarından, Mısır, Mağrib, Endülüs ve Fransa'dan getirilmişlerdir.¹⁰⁰ Sakâlibe ordu komutanlığına, halife koruması olarak, güvenlik görevlisi olarak, şehirlerin(vali, belediye işlerine) diğer bazı işlerine bakıyorlardı.¹⁰¹ Sakâlibe hizmetçilerden tercümanlık faaliyetlerinde de faydalanılmaktaydı.¹⁰²

Abbasi halifesi Mehdî'nin Sakâlibe'ye itibar gösterdiği bildirilmektedir.¹⁰³ Abbasi halifesi Muktefi'nin ise 2000 kölesi olduğu ve bunlardan 1000'inin Sudanlı ve Sakâlibe'den oluştuğu rivayet edilmektedir.¹⁰⁴

Sonuç

Müslümanlar erken dönemden itibaren Akdeniz ile giderek artan bir şekilde ilgilenmişlerdir. Müslümanların Akdeniz ile yolları ticaret nedeniyle keşmişlerdir. Çölün çocukları olarak bilinen Arapların hayatlarında ticaretin önemi bilinmektedir. Ancak deniz seferlerinin ve ticaretinin Arapların hayatında önemli yer tutması İslâm'dan sonraki dönemlere rastlar. Çalışmada denizin İslâm dünyasının ticarî faaliyetlerinde artık önemini gittikçe artırmaya başladığı III./IX. ve IV./X. yüzyıllar İslâm dünyasının en parlak dönemi sayılabilecek Abbasi yüzyılına denk düşmektedir. Bağdat'ın İslâm dünyasının merkezi olması esasen en önemli etkiyi uluslararası ticarete yapmıştır.

⁹⁹ N. Ş. Utku, *a.g.e.*, s. 347.

¹⁰⁰ el-Mes'udî, *et-Tenbihu'l İşraf*, tsh. Abdullah İsmail, Bağdat, s. 50.

¹⁰¹ el-Abbâdî, Ahmed Muhtar, *es-Sekâlibe fi İsbanyâ me'a tahkiki risâlettü İbn Nuhrasiyye-tti's Saklebi*, Madrid, 1373/1953, s. 11,12.

¹⁰² Muhammed Muhtar el-Kâdî, *Eseru'l Müslimîn fi'l Hadâratil' İnsaniyyeti, Mecelletu'l Ezher*, Sayı: 9-10; Kahire, 1967, C. XXXVIII, s. 948.

¹⁰³ el-Ya'kubî, Ahmed b. Ebi Ya'kub b. Cafer b. Vehb, *Kitabu'l Buldan*, Beyrut, 1988, s. 10.

¹⁰⁴ Hilal es-Sâbî, *Muhassin, Rüşumu Dâri'l Hilâfe*, b.y.y., 1965, s. 8.

İnsan gücünün nitelikleri de bu dönemde önem kazanmıştır. İslâm dünyasında endüstri hareketlerinin ortaya çıkmaya başladığı da dikkate alındığında dışardan gelecek insan gücünün istihdamı da gündeme gelmektedir. Farklı unsurlara mensup köleler geçmişteki mesleklerini yeni ülkelerinde de icra etmeye başlayınca artık Bağdat merkezli İslâm dünyasının tarım ötesi endüstri toplumu haline gelmeye başladığı söylenebilir. Yeni insan kaynağı “köle” kavramı ile tanımlanabilirse de köleler bilgi, beceri, kültür aktarımı ve etkileşimi noktasında önemli bir yere sahiptirler. Esasen dönemin Müslüman yöneticilerinin çoğunlukla ticarî yollarla elde ettikleri köleler yeni ülkelerinde sosyalleşmişler, aynı zamanda da özellikle saray çevrelerini etkilemişlerdir. Söz konusu insan gücü eğlence sektörünü de hareketlendirmiştir. Bu hareketliliğin bir sonucu olarak artık sadece zenci ve diğer unsurlardan zanaatkâr köleler değil, aynı zamanda beyaz ırktan cariyelerin de sarayları doldurmaya başladığını belirtmek gerekir. Şarkıcı cariyelerin fiyatlarının yüksek olması da bunu gösteren bir işarettir. Cariye sayısının artması beraberinde harem teşkilatının da oluşmasına neden olmuş, esasen Müslüman Arapların Emeviler döneminde Bizans etkisiyle tanıştıkları böylesi bir kurumun Abbasi yüzyılında çok gelişmiş, kitaplara ve şiirlere konu olmuş, bin bir gece masalları ortaya çıkmıştır.

Haremin varlığıyla birlikte hadımlar da Bağdat saraylarında görülmeye başlanmıştır. Hadımların İslâm dünyasına getirilmesinde Akdeniz ticaretinin önemli bir yer teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Özellikle Arapların Sakâlibe adını verdikleri Slav ve doğu Avrupa ırklarından beyaz insanların Endülüs'te hadım edildikten sonra yüksek fiyatlarla satıldıklarını kaynaklar haber vermektedir. Hadımların Bağdat'a gelişleriyle ilgili yol güzergâhı çalışmada belirtildiği üzere geniş oranda Akdeniz yoluyla olmuştur.

Kaynakça

- el-Abbâdî, Ahmed Muhtar, *es-Sekalibe fi İsbanyâ me'a tahkiki risalettü İbn Nuhrasıyyetü's Saklebi*, Madrid, H.1373/M.1953.
- Akhtar, M. Rashid, "Industry and Commerce Under the Abbasids", *Journal of the Pakistan Historical Society*, Sayı: II, C. I, Karaçi, 1953, ss.118-126.
- Atçeken, İsmail Hakkı, *Endülüs'ün Fethi ve Musa b. Nusayr*, Ankara, 2002.
- Barthold, W., *İslâm Medeniyeti Tarihi*, düzl. M. Fuad Köprülü, Ankara, 1984.
- el-Belazurî, Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Davud, *Fütuhu'l Buldan*, çev. Mustafa Fayda, Ankara, 1987.
- el-Beyhakî, Ebu'l Fadl Muhammed b. Hasen, *el-Mehasin ve'l Mesavî*, thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim, Mısır, b.y.y., C.II.
- Bloch, Marc, *Feodal Toplum*, Çev. Melek Fırat, İstanbul, 2007.
- Bostan, İdris, "Akdeniz", *DİA*, C.II, İstanbul 1989.
- Braudel, Fernand, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Çev. M. Ali Kılıçbay, C.II, Ankara 1994.
- _____, *Uygurlıkların Grameri*, Çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara 2014.
- Cahen, Claude, "A legal text to the aid of history: o note on the sûqs of Baghdad in the first century of the Abbasids", *Arabian And Islamic Studies*, Ed. R.L. Bidwell, G. R. Smith, New York 1988, ss. 39.
- _____, *Doğuşundan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar İslamiyet*, Çev. Esat Mermi Erendor, Ankara, 1990.
- el-Câhız, Ebu Osman Ömer Bencar, *Kitabu'l Hayavan*, C.I, Kahire H.1356/1958.
- Darkot, Besim, " Akdeniz", *İA*, İstanbul 1978, C.I, ss.233-237.
- Demirci, Mustafa, *Siyah Öfke Ortaçağ İslâm Dünyasında Zenci Kölelerin İsyanı*, Konya 2005.
- Eriñç, S., "Fas", *DİA*, C. XII, İstanbul 1995.
- el-Faruque, Muhammed , "Some Aspects of Economic History of Iraq During The Early 4./10. Yüzyıl: The Role of Trade In The Economy", *Economic History of Iraq*, Ottawa 1993, ss. 237.
- Ginio, A. "Akdeniz Düşüncesi: "Henri Pirenne, Shclomo Dov Goitein ve Fernand Braudel", *Akdeniz Dünyası Düşünce, Tarih, Görünüm*, Eds. Kudret Emiroğlu, Oktay Özel, Eyüp Özveren, Süha Ünsal, İstanbul 2006.
- Halife b. Hayyât, es-Ufurî, *Tarihu Halife b. Hayyât*, thk. Süheyl Zekkâr, Beyrut 1993.
- Hasan Halile, "Mediterranean Sea", *Medieval Islamic Civilization*, C.I, London 2006.

- Hatalmış, Ali, *İslâm Toplumunda Kölelik ve Cariyelik*, Ankara 2012.
- Heyd, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, Ankara 1975.
- Hilal es-Sâbi, Muhassin(b.y.y). *Rüsumu Dâri'l Hilafe*, b.y.y 1965.
- Hourani, Albert, *Avrupa ve Orta Doğu*, Çev. Ahmet Aydoğan, Fahrettin Altun, İstanbul 2001.
- Hududu'l Âlem, *The Regions of the World A Persian Geography*, Çev. ve Açık. V. Minorsky, London 1937.
- İsfahâni, Ebu'l Ferec Ali b. Hüseyin, *Kitabu'l Eđânî*, C.XX, b.y.y, b.t.y.
- İbn Haldun (1990). *Mukaddime*, Çev. Zâkir Kadiri Ugan, C.I, İstanbul 1990.
- İbn Hallikan, Ebu Abbas Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebu Bekir, *Ve-feyâtu'l A'yan ve Enbai'z Zaman*, C.I, Beyrut 1968.
- İbn Havkal, Muhammed, *Suretu'l Arz*, Leiden, 1938.
- İbn Hurdazbih, Ubeydullah b. Abdullah, *el-Mesâlik ve'l Memâlik*, Leiden 1889.
- Husein, R. T.A., "The Early Arabian Trade And Marketing" *The Islamic Quarterly*, Sayı: 2; C.XXX, London 1986.
- Kayaoğlu, İsmet, *İslâm Kurumları Tarihi*, C.I, Ankara 1980.
- Kramers, J.H., *İslâm Medeniyeti Tarihinde Coğrafya ve Ticaret*, Çev. Ömer Rıza, İstanbul H.1352/1934.
- Lewis, Bernard, *Tarihte Araplar*, Çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 1979, ss.139, 140, 141.
- _____, *Race And Slavery In The Middle East An Historical Enquiry*, New York 1990.
- Lombard, Maurice, *İslâm'ın Altın Çağı İlk Zafer Yıllarında İslâm*, İstanbul 2002.
- el-Makkari, Ahmed b. Muhammed et-Tilmisânî, *Nefhu't Tib min Ğusni'r Ratib*, thk. İhsan Abbas, C.I,Beyrut H.1408/1988.
- Mazaheri, Ali, *Ortaçağ'da Müslümanların Yaşayışları*, Çev. Bahriye Üçok, İstanbul b.t.y.
- el-Mes'udî, Ebi Hasen Ali b. Huseyn, *Murûcu'z Zeheb*, thk. Said Muhammed el-Lehhâm, C. I,Beyrut H.1407/1997.
- _____, *et-Tenbihu'l İşraf*, tsh. Abdullah İsmail, Bağdad H. 1357/1938.
- Mez, Adam, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, Çev. Salih Şaban, İstanbul 2000.
- _____, "Orta zaman Türk-İslâm Dünyasında Devlet", *Ülkü*, Sayı: 67, C.XII, b.y.y 1938,ss.574.

- _____, “Ortazaman Türk-İslâm Dünyasında Köleler”, *Ülkü*, Sayı: 63, C.XI,b.y.y 1938,ss.219.
- Miquel, Andre, *Arap Coğrafyacılarının Gözünden Bin Yılında İslâm Dünyası ve Yabancı Diyarlar*, Çev. Ali Berktaş, İstanbul 2003.
- Miquel, Andre, *İslâm ve Medeniyeti Doğuştan Günümüze*, Çev. Ahmet Fidan, Hasan Menteş, C.I,Ankara 1991.
- Mishin, D., “The Saqaliba Slaves in the Aghlabid State”, *35th Congress of Asian And North African Studies*, Budapest 1997, ss.237, 238.
- Muhammed Muhtar el-Kâdî, Eseru'l Müslimîn fi'l Hadâratî'l İnsaniyyeti, *Mecelletu'l Ezher*, Sayı: 9-10, C. XXXVIII, Kahire 1967.
- Özdemir, Mehmet Nadir, *İslâm'ın İlk Döneminde Kölelik*, İstanbul 2006.
- Özdemir, Mehmet Nadir, "Sakâlibe" Unsuru ve İslâm Dünyasına Girişi-İslâm Kaynaklarına Göre-, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 11 (1)*, Adana 2011.
- Özveren, Eyüp, “Giriş: Zaman İçinde Avrupa, Akdeniz Dünyası ve Antakya Üzerine Düşünceler”, Eds. Kudret Emiroğlu, Oktay Özel, Eyüp Özveren, Süha Ünsal, *Akdeniz Dünyası Düşünce, Tarih, Görünüm*, İstanbul 2006, ss.16, 17.
- Stillman, N. A. (2006).“Merchants, Jewish”, *Medieval Islamic Civilization*, C.I, London 2006.
- Scales, P. C., *The Fall of the Caliphate of Cordoba Berbers And Andalusis in Conflict*, E. J. Brill, Leiden-New York, Köln 1994.
- Şakir Mustafa, *Devletu İbn Abbas*, Kuveyt 1973, C.I.
- Şakiroğlu, Mahmut H., “Napoli”, *DİA*, İstanbul 2006, C.XXXII.
- Utku, Nihal Şahin, *Çöl, Gemi ve Tacir Kızıldeniz*, İstanbul 2012.
- Tuncel, Metin, “Akdeniz”, *DİA*, C.II, İstanbul 1989, C.II, ss. 229.
- el-Ya'kubî, Ahmed b. Ebi Ya'kub b. Cafer b. Vehb, *Kitabu'l Buldân*, Beyrut1988.
- Yıldız, Hakkı Dursun, “Abbasiler”, *DİA*, C.I, İstanbul 1988.
- (<https://www.turkcebilgi.com/elbe-15.10.2017>, sa.16.58)